

Az „elbeszélés” további nehézségei

TANDORI DEZSŐ

1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2003. 6. számunkban közzöltük. — Az esszé eredetileg Evelyn Waugh születésének 100. évfordulója alkalmából született.

Szeretettel köszöntjük Tandori Dezsőt, lapunk rendszeres szerzőjét 65. születésnapja alkalmából.

Ottlik Géza főművének legendás szállóigéjévé vált a bevezető fejezetcím: AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI. Rövidre fogva, „mindössze” arról van szó ebben az előhangban, mely közben a történetnek is szerves része, arról, hogy főalakok, a regényszereplők, a „hősök” későbbi életének legparányibb mozzanatát sem értheti meg senki a hajdani események, mintegy a háttértörténet vagy előtörténet alapos ismerete nélkül. Ez a hajdankori, de semmilyen szempontból nem felejtető, el nem sülyedő (vagy sülyeszthető) történet, inkább életközeg az „iskola” volt (a katonaiskola, az alreál a határon), és az „alreál” szó azért is szerencsés név itt, mert a dolgok alapzatát adja, s az igazi valóság, a reális dolgok foglatát.

Ezek közismert tények. Majdnem ugyanannyira, mint ahogy Ottlikot még gyanúsítgatólag is taglalták most pár éve (potom-ság: „ő írta-e” tényleg, alapjaival és reáliáival, túl ezen, stílusával együtt etc.) nevezett főművét. Nota bene, főműve, persze, de a *Hajnali háztetők*, a *Próza* legalább olyan fontos komponense az ottliki életműnek, a *Buda* pedig igazi nehézségeinek csudálatos tárháza. Kicsit inkább tréfásan értem, de: a kifejezés „bosszút állt”. Mint a Salinger által idézett Kafka a félreírásról mondotta volt: az elírt betű vádol stb., jelen esetben a telibe találó meghatározás és felismerés — hogy minden elbeszélés tulajdonképpen a nehézségeivel egyenlő, íme, tömörebben nem is lehet hát ezt megfogalmazni, elismételjük: AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI —, igen, ami ott, a nagyregényben jól jött, kísérni, kísértetni kezdte Ottlikot (alkalmasint), és a *Buda* már csak ezt bizonygatta neki: „Kedves Cipi” (Ottlik beceneve, a regényben Bébé), „te egy igazán nehéz helyzetbe manővereződött író vagy.”

Merjük használni ezt a divatkifejezést (manőver és vidéke), főleg mert azt nem tudnám megmondani, semmi töprengés után sem, maga Ottlik manőverezte-e magát nehéz helyzetbe, vagy csakugyan az anyag műve volt ez. Ám a kérdés mellőzhető.

Ottlik Géza olyannyira „egy volt” anyagával, mint Shakespeare állítja ezt (ha jól mondom) álmainkról, melyekkel azonos anyagból volnánk. (Vagyunk.) A „Hajnali” és az „Iskola” írójának hatalmas álma volt — s hosszú álma maradt most már örökre — a teljes, igazságos pontosság, igen, csak semmi henyeség, semmi klip-klop szívdobogás — hogy lazán idézzem őt magát. Nagyon sok minden torlódik össze nekem itt ebbe a kicsiny írásba, sehol, semmin nem időzhetem hát hosszan. Alig-

ha fogom elmesélni a parányi, a magam szerepét illetően lényeg-
telen ismerkedési történetet újra, hogyan volt — óriási — szeren-
csém Ottlik Géza benső körébe tartozhatni jó időn át, majd az író
élete végén, ha „csak” telefonon át is, de újra és maradéktalanul.
Sőt, halála után is üzent ő nekem, kétféleképpen. Ezek közül csak
az egyik tartozik ide.

Am az nagyon is.

Mert összefügg megpendített kérdésünkkel.

Azzal ugyanis, hogy vajon sikerülhetett-e Ottliknak a maga
maximális igényei szerint az „Iskola” után tovább dolgoznia
azon a valamin, melyet a nálunk elhanyagolt nagy angol, katoli-
kus író, Evelyn Waugh (*Jámbor pálya; A megboldogult; Utolsó látog-
gatás*) — épp Ottlik magyarításában — így nevez: „egy élmény
nagy, formátlan nyersanyaga (...) a művész poggyásza”, de nem
is lesz jó ez így itt, bővebben kell: dolgoznia kellett Ottliknak e
valamin azok után, hogy tulajdonképpen „az ősi és kényelmet-
len honi partokra” vitte haza, s bár ő nem hagyta ott, mint
Waugh főhőse, sehol „ami már régóta a terhére volt, feszélyezte:
fiatal szívét”; a honi partok kényelmetlensége valódi volt, s az
angol remekíró azt is ércnél maradandóbb anyagba véste, hogy
e bizonyos valamin aztán sokáig kell dolgozni, verejtékesen, Is-
ten tudja, meddig... és hogy a „látomásnak olyan pillanata volt
ez”, mármint az (angol) írónak készülõ, (amerikai) állatkreatató-
riumban épp alkalmi munkákat végzõ, arisztokratikus honfitár-
sai által hazasegített, halott szerelmétõl és a nyugati partoktól, a
fõvenyt borító hulladéktól, hajóroncsoktól, hínártól és halcsont-
októl búcsúzó kölyökkutya-ember számára, „amihez sokszor egy
egész élet is rövidnek látszik”.

Varázslat volt az akkor, 1957-ben másképp (Nemes Nagy
Ágneséknál), késõbb az „Iskola” megvásárlása után magányosan
bolyongva, aztán Ottlik válaszlevele után a sok-sok találkozás,
atlétikára- és teniszre-járás alkalmából, vagy csak úgy az írószo-
ba különös amerikai és angol könyvek, régi Nemzeti Sport-pél-
dányok stb. illataival „terhes” szentélyében, elfüggönyözött abla-
kok mögött, varázsolása az életnek, hogy (Ottlik így nevezte)
„létezésszakmai” tanonckodásomat ekképpen folytathattam. (Ne-
mes Nagy Ágnes ízlésiskolája után.) Varázslat, hogy az 1957-ben
megjelent (mondom, Ottlik fordította) „Megboldogult” matériá-
ját Ottlikkal megbeszélhettem (félszegségem tette, hogy nem is
dedikáltattam vele; ó, jaj!), hogy a Nemes Nagy Ágneséknál hal-
lott dolgokat megerõsítve élhettem át megint; felsorolhatatlanul
sok és mégis kiválogatottnan kevés szerzõrõl volt itt szó, persze,
az Ottlik által — jogosan — „imádott” F. Scott Fitzgeraldról, aki-
nek pár novelláját az Ottlik-házaspár unszolására fordíthattam,
abszolút kezdõ; aztán Salinger... Chandler... Hemingway...
Waugh... elbeszélhetetlen barátság volt ez, Ottlik részérõl nyil-
ván titkos leereszkedés, az is, de a nehéz világ körülményei kö-

zött sem tudott mást látni bennünk, gondolom, az írók közül Lengyel Péter személyében még, mint az ifjúság abszolút reményét, és nem hagyhatta semmifajta irodalmi eltévelygésünket, legalább kezdeményeit nem, a lila gőztől, még úgy elvben a filozofálástól is távol akart tartani minket; s e hatalmas igényei első sorban őt sújtották aztán.

Az elbeszélés nehézségei, persze, engem érintenek most: elakadtam mindenféle dologgal, amiképpen sose volt az igaz, hogy könnyen dolgozom, nem, csak szinte minden percemet az irodalom érzeteinek, érzületeinek adtam, jóllehet összevissza csatangoltam sokat (hogy Pilinszkyt idézzem, a számomra utolérhetetlen költők — Szép Ernő, Kosztolányi, Füst Milán s még egy egész sor más, köztük József Attila, vegyük így, a nagy régiek — egyikét), később is hihetetlen mennyiségű időm telt könyvesboltokkal, lemezezéssel és lemezvásárlással, festők társaságában, majd 1977-től madarainkkal idehaza, igen, elakadtam, és ennek jó oka van. Épp a fordítottja, ami Ottliknál adódhatott. No, persze, vajon?!

Elakadtam, vagy csak öreg íróasztali lámpám lett zárlatos, és a villanyszerelőt majd feleségemnek kell ideszerveznie, effélékben vagyok nagyon gyenge, nem adja egész nap otthonos, fakóságos, de épp a különbeni fakóságot szépen megvilágító fényét, illetve inkább elakadtam, mert valamit rengeteg változatban írtam meg, s a dolog áttételesen nem független az irodalmi „produkciónktól”, mellékprodukciónktól szerény sorától sem. Azzal kellett ugyanis igen sokat foglalkoznom, hogy majdnem meghaltam, igen, még hozzá kevés híján gyalázatosan... nem jól mondom, alig kerültem el a botrányos, gyalázatos pusztulást, még hozzá itt, ahol 65. éve élek.

Az „Utolsó látogatás” (engedtessek meg, hogy hol kurziváljam, hol idézőjelbe tehessem a könyvcímeket!) befejező részében (az utóhang előtt) arról értesülhetünk, hogy a fiatal, sőt, már nem is olyan nagyon fiatal, nem kutyakölyök-korú festő, Ryder búcsúzni kényszerül nagy szerelmétől, a valójában nemrég miatta elvált Júliától (érdekes, Ottliknak is van Júlia nevű főhősnője, szeretett lény!), s Ottlik, ugye, a könyvet a negyvenes évek vége felé fordította, műhelyének titkos alakulásait végképp nem ismerhetem, vajon más igen? Mi mindent lenne érdemes — miért lenne érdemes?! — elmondania a magamféle, nem oly karizmatikus írónak, bensőbb írói lámpafényköréből, ha Ottlik etc. ilyes materiáinak ismerete nélkül is megvagyunk, mert kénytelenek vagyunk erre. Hagyjuk azonban, s nem kétes álszerénység, hanem megbéklyózó, igazi elbeszélés-nehézség mondatja velem ezt. Ergo Ryder és Júlia búcsúzása, itt tartottunk. A katolikus Júlia, arisztokrata család sarja, az ő Istenének áldozza hitványságosnak ítélt életét, ezért veti el a szerelem forma szerinti beteljesülését, igen, hogy Isten ne feledkezzen meg róla majd végső óráján.

Ryder igen fanyar megértéssel fogadja ezt, nemesnek nevezhető fájdalommal jegyzi meg, hogy ennyi éven át vadul és bonyodalmasan élt szerelem után, nagyon kevés szó ez, s majdnem a legrosszabbakat kívánja Júliájának, no, csak annyiban, hogy nyugodt az ő lelke ne legyen ezzel a döntéssel soha.

Hanem az előbb mondtunk valamit. S Ottlik a „Hajnali”-ban kiigazíthatatlanul kifejti, alakja, Halász Petár (a link, hm, a méltatlan művész) szavai révén. A kallódó fiatal férfi épp végrehajt egy nyaktörő mutatványt, hűtlenkedő szerelmesét megszegyénítendő (jaj, egkek!), s mikor ő vesz búcsút a hölgytől, feleségétől, örökre, mindenfajta pátosz távol tőle, még Ottlik (Bébé) biztatására is csak annyit tud mondani: minek kéne megfesteni a hajnali háztetőket, melyeket — s a várost, alant, az utolsó kofáig, szemetesig stb., ah, a látomás pillanata, ugye? — minuciózus, elhihetetlen pontossággal látott, minek, ha ez szép, hát minden az! S hogy Bébé azt kérdi: de hát valamit csak kell csinálni az életben, Petár?! — jön a döbbenetesen egyszerű válasz: hogy miért kéne?

Verébkém, Totyi, aki miatt — szinte csak miatta, írom — életem teljességgel törekeny, ide telepedett fotelom karfájára, a foteléra, melyben ülök, míg ezeket gépelem... az anyag készen volt a kezemben, a fejemben, az érzületemben... csak gépelni kell, csak „le kell futni a távot”, igaz, közben adódik ez-az, nyomban eldöntendő... itt ül Totyi, és kifacsarva kell tartanom karom, ülünk a forró csendben, és az elbeszélés egyik nehézsége jön máris. Persze, madaraink 1977 óta... persze, egész életünk, életem átalakulása... látszólagos bezárulásom, de hát sose nyüzsögtem én olyan sokat! s amikor vagy 10–14 éve „nyitottam”, az sem vezetett sehova, sőt, abban erősített meg, amit magamról mindig is sejtettem: úgy kell élnem, pontosan úgy, ahogy felfogásom szerint azt látom etc. Hogyan tudnám elmesélni, kik voltak nekem a madarak? Szpéró, Samu, Alíz... felsorolhatatlan... Totyi. (Neve Mándy „Locsolókocsijából”, melyet 1966-ban, akkor még csak leendő, feleségemnek, aki efféléket előtte nem nagyon olvasott, a „Vándorünnep”-pel adtam oda, névjegyemül mintegy, szellemi bemutatkozásul.) Hogyan lehetne elmondani már, amit könyvek oly hosszú során át nem mondtam el?

Afféle „Buda”-mintázata lenne akkor ennek?

Hogyan mondhatom el Szpéró madarunk, első nagy verebünk után indult angliai, írországi, franciaországi, németországi, ausztriai etc. utazásaimnak hiteles történetét? Az előadóestek dolgát — jaj, de jó, hogy volt erőm abbahagyni ezt mind! A lófogadást, melynek elemi kérdése az volt, tényleg: „Mit tegyek?”, s amibe annyi írói kezdeményemet építettem bele. Mivel mindez — s nem a madarak! elkövetkezendő tragédiának itt van Totyi! egyedülinek megtartott veréb, értsd, nem forszíroztuk, hogy társsa legyen, erőnk sincs az ilyesmihez, bonyolult, megvolt... de —,

igen, mindez olyannyira elmúlt, hogy abszolutisztikus hajlama-
immal utazást, mászkálást, szereplést, de még az érdeklődése-
met is önként feladtam, s nem állíthatom, hogy mint Júlia,
úgy... nem ismerem a jelenség nevét, elbeszélési nehézségeim
vannak annak tárgyában, hogy mi történt velem. Talán a „Töre-
dék Hamletnek” szelleméhez tértem vissza, ahol is arról van
szó, hogy nem tudom mi történik velem?

Most, azon a késő júniusi reggelen, hajnalon, nem a háztető-
ket láttam — mondok így: mert Halász Péter vízjele mindannyi-
unkban benne van! Ottlik is „belső tapasztalással” ismerhette őt,
bár nyilvánvalóan nem ezért nem készült el a „Buda” anyaga
igazi regénynek! —, nem, hanem a halált, vagy valami annál
rosszabbat. Szervesen, nem figyelmetlenségéből történt így. Na-
pok óta nem ittam egy kortyot se, a Clark Ádám tér körforgal-
mát jól ismerem. Mégis, úgy határoztam, hogy az a tűzoltóautó
— azt hiszem, egy vizes szerkocsi, egyfajta locsolókocsi tehát —,
igen, úgy határoztam, hogy be fog menni az Alagútba. De a töl-
lem távolabbi sávon. És amikor nyomulni kezdett „felém”, ki is
két kis elválasztó sziget közt békésen álltam, úgy határoztam,
hogy a körforgalomba megy be.

Határoztam, ahogyan látásmódom engedte, megszabta. Ahogyan
írni szoktam, ahogyan jelenségeket értékelek. Félrehatároztam a
dolgot. A sok tonnás autó csak a hozzám közelebbi sávba jött át.

Léptem egyet előre. Ormótlan cipőm tette-e? Belső, benső
kedvetlenségem? Az, hogy fölszedtem (a sok üléses munkák,
Totyi! elhagyott városi mozgások, utazások, rugalmatlanság etc.)
vagy húsz-huszonkét kilót? Az, hogy... Nem tudom.

Egyet léptem csak, nem kettőt. A második lépésre lettem vol-
na ott a kocsi kerekei alatt, lábam akkor ment volna botrányos
módon péppé itt, pátriámban... nekem, aki eleve nem akarok se-
hova menni, jószerén már telefonálni se (mint Júlia? és a világ:
Ryder? ah, badarság), förtelmes pusztulás lett volna, főleg, ha
életben maradok... meddig? magamhoz térek, s akkor az én va-
gyok még? tudok gondolkodni? mik azok a „test-tűzcsonk” ér-
zetek, melyek... Nos, ezt a témát írtam szét egészen addig, míg
el nem halt bennem, igaz, közvetlenül a meg-nem-esett-esemény,
nem-történt-történés után is „halálosan” nyugodt voltam, azóta
sem remegett a gyomrom, s bevallom, megírni sem lehet az
ilyet. Csak írtam, írtam... ezúttal tényleg.

Csak.

Ottlik alkalmasint az elbeszélés abszolút nehézségeinek kö-
szönhette későbbi sorsát. Meg a bridzsnek, a nagyobb tökéletes-
ségnek. Talán, mint Júlia, ő is lemondott valamiről, titkon. Talán
az „Iskola”, az alap-reál alreál matériája volt az utolsó diszkrét-
ten elmondható matéria életében. A többi kérdést — barátaival,
feleségével alakult későbbi életét, bridzsvilágát, külföldi ismerő-
seit, sok rejtélynek megmaradt dolgát, melyekből jómagam, a

házaspár meséléseinek köszönhetően, jéghegy-csúcsot láttam azért, de minket, fiatalabbakat, meg az egész irodalmat, meg a magyar világot — nem dolgozta fel, mindössze célzások, körüljárás formájában. A „Próza” is összeállított kötet. Óriási, életadó szellemi mű, persze. A „Buda” kései kísérlet, egy jóbarátom szerint igencsak kései, késői. Hagyjuk.

Elmondhatatlan történet, mert nem „történet” az én locsolókocsim esete. El is akadtam utána. Egyszerre gyötörni kezdett a hőség, fájni a gyomrom, írások sorát kellett elvetnem, eldobnom. Ebből a világból, s aki látszólagos élettörténetemet ismeri, mit sem tud, nem is sejt.

Az irodalom, pendítettem már itt, „létezzszakma” volt — ma is az — Ottlik szerint, ha ő találta ki ezt, ha csak úgy alakult; legendás meghatározás. Nem lehet másképpen élni, mint írni. Már legalább nekem nem. Nekem se. Ottlik számára se volt ez lehetséges.

Mi minden kimaradhatott ebből az írásféléből itt! Ne maradjon ki: azért kanyarodtam „vissza” Ottlik és Waugh dolgaihoz, mert ezt a matériát teljesen tisztaságosnak, gáncstalannak, elronthatatlannak éreztem; semmi hamisítás nem férhet hozzá, még nehézkes ügyetlenkedésem révén sem. A tűzoltósággal számos kapcsolatomból volt, erről már írtam egyebütt. Áldottam őket titkos imáimban. Mert mikor a házban tűz ütött ki, s én — rám jellemző módon — akkor se nyitottam ajtót, nem reagáltam... velem volt Szuszi kutyánk, súlyos beteg állat; velem volt Totyi, akiért én élek most már; behaltak volna a füstbe... és a többi... megúsztam, a tűzoltóknak „nem kellett”, bár felrobbanhatott volna a gázóránk, minden... eldekkolhattam a dolgot, lopva néztem a derék társaság ügyes munkáját... a ház homlokzati front-lakásai majdnem mind füst-ragacs-koromfertővé váltak... Szuszi még két évet élt, Totyi ma is él, 6 éves múlt.

Ennek ellenére: igenis lehetett volna, hogy kanállal szednek fel bizonyos „részeimben” a Clarkon. Hogy csontszilánkok-vér-foltok maradnak, lappanganak ott még sokáig. De semmiféle betegség nem vezérel, mikor erre gondolok. Inkább mókás dolgokra vadászom. „5 m gyászjelentés készítése”, olvasom.

Megírtam — de elakadhattam az elbeszélhetőség bajain! —, mi lett volna két lábammal? Együtt hamvasztják, aztán madaraim porához kerül, szétszórva, a Tabánba? A már nem is látható sírokhoz, ahol egykor, még Szpéróék majdani jöttéről mit sem sejtve, Fitzgeraldot fordítottam, Dylan Thomast, Lessinget? Ahol, két kőhajításnyira, teniszt néztünk Ottlikkal? Ahol füveket szedek, viszek haza épp létező madarainknak? Most könyökömmel majdnem elütöttem Totyit! Abbahagyni, ezt.

Jó, mindjárt. (Istenem, köszönöm a szerencsét!)

Ottlik azt üzente nekem, a végén: igenis foglalkozz a madarakkal, a „magad bridzsével”, ne csupán a szörnyeteg irodalommal.

Igen, a „szörnyeteg irodalom”. Most, hogy majdnem megtörtént fotelkarfámon a rémes baleset — Totyi teljesen gyanútlan! —, már a pusztá írással is érzem, elakadok.

Így akadoztatunk el? Ottlik is — végső, végzetes, nem is oly végzetes mód — elakadhatott? Totyi, bár nem sérült meg, kicsit furcsán tartotta, húzta pár pillanatig a lábát.

Furcsán tartom, egy pillanatig, húzom a szám.

Ég veletek örök — pláne ismeretlen! — Barátaim.

Most jó darabig csak a fordításba vetem magam.

Elakadásunk meddig tart, mennyit ér az átmeneti kiségitődés, nem tudom. Visszateszem helyükre a Waugh-könyveket, pihenjenek. Megmosakszom, eszem pár szem gyümölcsöt — a hőség! —, Totyival foglalkozom. Csend lesz. Mint Gottfried Benn írta, „augusztusi... a legmagányosabb”. No, persze, persze.

Eszegetünk Totyival ugyanegy salátalevélből; harsog. A „Megboldogult” ott áll, legősibb, kis polcomon... kik mellett is? Salinger, Chandler, Hemingway, Mándy („A locsolókocsi”), Dosztojevszkij, Pilinszky, Fitzgerald... Ottlik. Tőle az az első „Iskola”. Jártam ezzel, szemerkélő esőben, a Vérmezőn, akkor vettem, írtam hamarosan egy hosszú levelet a szerzőjének. Most írtam — ezt.

(Totyit legközelebb sokkal hamarabb fölvenni a fotel karfájáról, ki a könyököm — bármi óvatos, mégis! — járásából: a vállamra!!!)

S itt ül a vállamon ő, és kettesben kijavítottuk, ami lett. Az elbeszélésnek akkor nincsenek nehézségei, ha Az AZ Egy: Van!

(2003. augusztus elején)